

Dragocjeni epitaf navodi se i u izvornom obliku i u prijevodu, ali ostaje, nažalost, izdvojen takav slučaj u cijelom drugom svesku. Naime, ovo izdanje namijenjeno je uskim stručnim krugovima već i time što nije prevedena većina citiranih tekstova iz literature na latinskom, grčkom i staroslavenskom jeziku u drugom svesku. Bilo bi opravdano da je komentator pritom uložio dodatni napor, jer je ovako tekst ipak ostao teže pristupačan stručnjacima iz drugih grana humanističkih znanosti, zainteresiranima da ponude vlastita tumačenja. Urednu kronologiju i cjelovitost iznošenja pogleda na *Ljetopis popa Dukljanina* u našoj historiografiji narušava šutnja o dubrovačkim crkvenim povjesničarima iz 18. stoljeća, poput Ignjata Giorgija/Đurđevića, Serafina Marije Cerve/Crijevića i Sebastijana Slade Dolcija, koji su također razmatrali Dukljaninovo djelo i kritički mu pristupali, vezano uz početke Dubrovnika i uz kasniji spor između dubrovačke i barske nadbiskupije. Ne zaboravimo pritom da je Dukljanin nadahnuo i pisce koji su dubrovačkoj prošlosti prilazili iz ugla lijepe književnosti, poput trebinjsko-mrkanskog biskupa s početka 18. stoljeća, franjevca Antuna Primija. Time bi panoramski pregled utjecaja ovog djela na razne povjesničare dobio ne samo potpuniji, već i elegantniji prijelaz ka suvremenim autorima.

Okrunjuje li ovo izdanje sve njihove napore? Analitičkim pristupom i preuzimanjem odgovornosti da se ponudi sinteza, pa i naznače novi pravci istraživanja i u hrvatskoj i u srpskoj historiografiji pod uvjetom da su ponuđeni temeljni zaključci ispravni, urednica kritičkog izdanja i komentator napravili su dragocjen posao koji ne smije ostati zanemaren.

Relja Seferović

Spomenica Ruže Ćuk, prir. **Slavica Merenik, Aleksandra Fostikov i Neven Isailović**. *Istorijski časopis*, Beograd, 56 (2008), 406 str.

U vrijeme intenzivirane izdavačke djelatnosti Istorijiski institut u Beogradu ustaljenim ritmom izdaje svoj novi, odnosno pedesetšesti broj *Istorijskog časopisa*, koji je nemilim slijedom okolnosti posvećen istaknutoj, rano preminuloj povjesničarki Ruži Ćuk (1949-2007). Stoga otpočinje riječima njenog kolege Đure Tošića, koje je izgovorio na komemoraciji održanoj 30. 7. 2007. Ruža Ćuk je rođena 18. 9. 1949. u Gračacu, u Lici. Još tijekom studija iskazala je visok stupanj znanstvenog osjećaja i već vrlo rano nagovijestila uspješnu znanstvenu karijeru vrijednim priznanjem - Oktobarskom nagradom za izvanredno urađen i odbranjen diplomski rad. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1973., iste godine upisuje postdiplomske studije, čiji je rezultat bio magistrski rad, odbranjen 1977. Od 1974. uposlenik je Istorijiskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, gdje je prošla sva znanstvena zvanja od asistenta pripravnika do naučnog savjetnika. Doktorirala je 1984. kod cijenjenog znanstvenog autoriteta Sime Ćirkovića. Njeno bogato i raznovrsno znanstveno usmjerenje može se podijeliti u dvije cjeline: izučavanje političke i privredne historije srpske Despotovine i radovi posvećeni odnosima Srbije s Dubrovnikom, Venecijom i Zapadnom Europom. Prepoznatljivi su njeni sintetski radovi: *Srbija i Venecija u XII i XIV veku* (1986) i monografija nastala u suradnji sa Simom Ćirkovićem i Desankom Kovačević-Kojić *Staro srpsko rudarstvo* (2002). Njena znanstvena karijera obilježena je istrajnim arhivskim istraživanjima koje je provodila u Državnom arhivu u Dubrovniku, zatim u Arhivu SANU, Istorijiskom arhivu u Kotoru, te u Državnom arhivu u Veneciji. Prerano ugašen život osjetno će usporiti znanstveno-historiografsku produkciju, u čijim domenama je Ruža Ćuk, kao erudit *par excellence*, nauči više od 30 godina nudila svježije i nove interpretacije, a kao istrajni arhivski radnik i nove podatke. Uži krug njenih poznavalaca reći će da je neuporedivo više znala nego što to

bibliografski broj njenih radova pokazuje, držeći se načela da piše isključivo tada kada se o nekoj temi može nešto novo reći ili ponuditi drugačija interpretacija. Stoga će njeni radovi, koji imaju kvalitet trajne vrijednosti, ostati nezaobilazni, posebno za gore navedene tematske okvire u kojima se tri decenije dostojanstveno isticala Ruža Čuk.

Ovaj broj *Istorijskog časopisa*, u kojem se nalazi 21 rad, otpočinje bibliografijom Ruže Čuk, koji su pripremili Slavica Merenik, Aleksandra Fostikov i Neven Isailović (15-20). U bibliografiji je zastupljeno 68 bibliografskih jedinica, koje obuhvaćaju autoričin bogat i nadekvalno cijenjen znanstveni rad, koji se po referencama može pratiti 32 godine (1975-2007).

Na osnovu izvornog materijala, Sima Ćirković u radu »Iz starog Dubrovnika: Građani rođeni i građani stečeni« (21-38) istražuje procese oko uvrštavanja Bosanaca, Srba i drugih "*Slovena s kopna*" u red građanstva u Dubrovniku i kontroverze koji je taj postupak sa sobom povlačio, s posebnim osvrtom na zahtjev despota Đurađa Brankovića iz 1433. da njegovi podanici ne budu tretirani kao Dubrovčani. Autor također analizira odluke Velikog i Malog vijeća, koji do sredine 15. st. pooštravaju postupak dodjele građanstva, te u više primjera pokazuje razlike između dubrovačkih građana koji su do građanstva došli rođenjem i onih koji su ga stekli na drugačiji način.

Desanka Kovačević-Kojić u radu »Katalonci u poslovima braće Kabužić (Caboga) 1426-1433.« (39-48), obrađuje trgovačke knjige glasovitih dubrovačkih trgovaca, braće Kabužić, koji su stekli ogromno bogatstvo trgujući prije svega metalima iz Bosne i Srbije. Ovaj put je autorica svoju pažnju usmjerila na trgovačke poslove spomenute braće s Kataloncima, pri tome se pozivajući na one izvore koji dosada nisu uzimani u obzir. Autorica zaključuje da su trgovačke veze između Katalonije i Dubrovnika bile intenzivnije nego što se dosad znalo, potkrepljujući svoje tvrdnje podacima iz trgovačkih knjiga Kabužića.

Više svjetla na odnose srpskih velikaša u doba Despotovine daje rad Momčila Spremića

»Despot Stefan Lazarević i "gospodin" Đurađ Branković« (49-68). Autor prikazuje turbulentne političke odnose između dvojice srpskih velikaša - despota Stefana Lazarevića i Đurađa Brankovića tokom prve tri decenije 15. st. Ovi se odnosi mogu podijeliti na dvije faze: prvu - neprijateljsku, koja je trajala do 1411. i drugu - miroljubivu, tijekom koje su obojica vladali svojim dijelovima zemlje bez otvorene namjere ugrožavanja drugoga. Mletački dokumenti iz perioda 1422/7., koje je autor proučavao, dodatno obogaćuju rad i omogućavaju pogled kroz jednu novu prizmu na događaje u Srbiji.

Mirjana Živojinović u radu »Crkvenjaci na Svetoj Gori i njihove dužnosti« (69-86) daje osvrt na pojavu crkvenjaka u Kareji, njihovom mjestu koje su zauzimali u hijerarhiji zvaničnika i dužnostima koji su proisticali iz njihove službe u protatskoj crkvi. U drugom dijelu rada, na osnovu obavještenja iz liste bratstvenika u odlukama bratskih sabora Hilandara i Sv. Panteljemona, autorica je ukazala na obaveze crkvenjaka u pojedinim atonskim manastirima. Napominjemo da je ovaj rad prvi put objavljen pod naslovom *Sur les ecclésiastiques d' après les documents Athonites* u seriji "Auxiliary Historical Disciplines" XXX, Ruska akademija nauka. Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, S. Petersburg 2007, 207-218.

Bazirajući svoj rad na građi Dubrovačkog arhiva, Bogumil Hrabak se bavi proučavanjem trgovačke djelatnosti Katalonaca iz Manfredonije u Dubrovniku (»Poslovanje Katalonaca iz Manfredonije u Dubrovniku od 1420. do 1520. godine«, 87-100). Manfredonija je susjedna pokrajina Apulije (Italija) u koju su se tijekom 14. st. masovnije naseljavali Katalonci, a glavna im je privredna grana bila prijevoz žitarica i prodaja agrarnih proizvoda u oblastima u kojima ih nije bilo dovoljno. Arhivski podaci otkrivaju s kakvom su ponudom Katalonci dolazili u Dubrovnik - u svojim galijama dovozili su uglavnom žito, zatim sol, vunu, ulje te izuzetno biber. Međutim, nisu primjenjivali paket-aranžmane, kako ističe autor, tj. nisu istovremeno iz Dubrovnika izvozili tipično balkanske (bosanske) proizvode kao što su koža, vosak ili metali, nego su iznosili gotov novac i rjeđe srebro. Najpoznatiji

trgovac iz Manfredonije bio je Perotto Toriglie (višestruki konzul) koji je iz političkih razloga ubijen u Dubrovniku.

Temeljito pretresajući serije Dubrovačkog arhiva *Debita Notariae* i *Diversa Notariae*, Ignacij Voje u radu »Prilog trgovini crvcem (chermesium) u srednjovekovnom Dubrovniku« (101-116) istražuje kreditno trgovanje Dubrovnikom s ovim jako traženim materijalom. Crvac je sredstvo za bojenje tkanina koje se u Dubrovnik dovozilo iz susjedne Bosne (Goražde), te Srbije, a konačna destinacija bila je Italija, posebno Firenca i Venecija. U kreditnoj trgovini pojavljuje se tek četrdesetih godina 15. st., ali intenzivnije do kraja istog stoljeća, kada njegov protok naglo opada. Dok se iz Bosne dobavljao po niskim cijenama, njegova vrijednost u međunarodnoj trgovini bila je znatno veća. Autor u ovom radu također potvrđuje tezu da je crvac organskog porijekla.

Nenad Fejić u radu »Jedan pogled na ratove Dubrovnik« (117-151) vodi nas u burnu, često i surovu ratnu prošlost srednjovjekovnog Dubrovnik sa svojim susjedima, najprije sa Srbijom, a potom i Bosnom. Studiozni pristup analizi svakog rata, kojih je izbrojao ukupno četrnaest, počevši od rata s velikim županom Stefanom Nemanjom krajem 12. st. do rata s hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom sredinom 15. st., rezultirao je ovim sintetskim pregledom, snažno demonstrirajući (ne)moć ovog malog grada-države.

Na temelju literature, te objavljene i neobjavljene arhivske građe, manje poznate pojedinosti iz života hercega Vlatka Kosače prati rad Đure Tošića, »Fragmenti iz života hercega Vlatka Kosače« (153-172). Ti fragmenti se uglavnom odnose na njegov javni, vjerski i porodični život. Od smrti oca 1466. provodio je veći dio života u kraju oko Novog i Risana, gdje je živio sa ženom Margaritom Marzano, unukom aragonskog kralja Alfonsa V. Autor nam također saopćava da je herceg Vlatko Kosača, zajedno sa svojim zetom Ivanom Crnojevićem, podigao crkvu Svetog Stjepana, koja je iz nepoznatih razloga uništena 1475. Posljednje godine života proveo je u Poljicama i na otoku Rabu, gdje je i umro prije proljeća 1489.

Radivoj Radić, u radu dojmljivog naslova »O vernicima i prevernica« (173-182), na temelju kratkih prosopografskih bilježaka bizantskog porijekla raspravlja o dvoje običnih ljudi iz 14. st. i njihovom odnosu prema vjeri. Autor se u prvom dijelu osvrće na sudbinu jedne žene (Skitkinje ili Kumanke) čije ime nije doprlo do nas, koja je ubrzo nakon dolaska iz turskog plemena na područje pod bizantskom vlašću dobrovoljno primila kršćanstvo posredstvom muža, kojeg je u zemlji svoga porijekla otkupila kao zarobljenika. Ovu priču u romansiranom obliku donosi bizantski polihistor Nićifor Grigora. Jedan dokument carigradske patrijaršije, s druge strane, donosi fragmentarne vijesti o izvjesnom Antoniju (nekadašnjem muslimanu) koji nije nimalo bio postojan u svojoj vjeri. Nakon što je napustio svoju prvobitnu religiju islam i prihvatio pravoslavlje, u kojem nije dugo ostao, konvertirao je na katoličanstvo, u kojemu je proveo prilično dugo vremena ne bi li se, zatvorivši krug, ponovno vratio pod okrilje Pravoslavne crkve.

Jednu novu pojedinost iz života despota Lazara Brankovića donosi Petar Rokai u radu pod naslovom »Prilog biografiji despota Lazara Brankovića« (183-190). Pozivajući se na knjigu njemačkog historičara Aloisa Schultea, koji je 1900. prvi objavio izvještaj Konrada Mesnera, trgovca iz Konstanca, od 16. travnja 1457., kojim Mesner obavještava milanskog vojvodu Francesca Sforzu o suđenju Ladislavu Hunjadiju, autor zaključuje da je u ovom suđenju sudjelovao Lazar Branković, jer je pri preštampavanju iz originala na talijanski jezik došlo do greške u prevođenju riječi *sozero* u *tast*, umjesto u *zet*. Na taj su način historičari bili uskraćeni za ovaj vrlo važan podatak iz života Lazara Brankovića.

Potpuno nove podatke iz crkvene povijesti Bosne i Srbije donose Tibor Živković i Dragana Kunčer u radu »Roger - The Forgotten Archbishop of Bar« (191-209). Na temelju natpisa s nadgrobnog spomenika iz 1305., koji je nekada postojao u cistercijskom samostanu u Cvetlu (Zwettl) u Donjoj Austriji, sačuvanog u jednom prijepisu iz 1723., te malobrojnih dokumenata, autori su došli do saznanja da je pokojni Ruđer obavljao dužnost bosanskog episkopa, te

arhiepiskopa barske i dukljanske crkve. S obzirom da se Ruđer spominje kao izgnanik, autorima se pružila prilika da pokušaju dati odgovor na pitanja: koji su razlozi mogli dovesti do izgnanstva monaha, kada se to moglo desiti, te u kojem je razdoblju obnašao spomenute dužnosti? Također ga autori pokušavaju dovesti u vezu s Ruđerom, koji se spominje u domaćim izvorima, a koji je 1290. obnašao funkciju prokuratora splitskog kaptola.

Marica Malović-Dukić u radu »Kotorska porodica Mekša u srednjem veku« (211-239) obrađuje društvenu i poslovnu djelatnost kotorske patricijske porodice Mekša, prateći njihov razvoj kroz četiri generacije na temelju kotorske i dubrovačke arhivske građe. Porodica Mekša imala je razgranatu trgovačku vezu s Dubrovčanima, Mlečanima, Srbima i Bosancima, a trgovala je najčešće metalima, uglavnom srebrom, zatim solju, tkaninama i drugim robama. Posebno je obrađen najznačajniji predstavnik ove porodice, Marin Mekša, koji se u izvorima najčešće pojavljuje. Njegov unuk Simko imao je prisne trgovačke, a čini se i prijateljske odnose s protovestijarom bosanskog kralja Tvrtka, Tripom Bućom. Prateći djelatnost porodice Mekša u Kotoru autorica je došla do kvalitativnih saznanja o političkoj ulozi Kotora. Tako je opovrgla starije stavove historiografije da je Kotor od smrti kralja Tvrtka pa do 1420. bio samostalan, jer se do te godine nalazio u bosanskoj političkoj sferi, točnije pod vlašću Sandalja Hranića. Na više drugih mjesta može se pratiti odnos Kotora i Bosne kroz prizmu trgovačke i političke djelatnosti porodice Mekša.

Društveno-pravni aspekt otmice djevojaka i žena u srednjovjekovnoj Srbiji obrađuje Biljana Marković u radu »Krivično delo otmice devojaka i žena u zakonodavstvu cara Stefana Dušana« (241-260). Za ovu vrstu krivičnog djela Dušanov zakonik je predviđao stroge kazne, počevši od nekoliko vrsta tjelesnih i sramotnih kazni, pa sve do progonstva i smrti. Neuobičajeno je što zakonik nije pravio stalešku razliku pri određivanju visine krivičnog djela, također, olakšavajuću okolnost nije predstavljalo ni otklanjanje vlastite zaručnice ili pristanak otete ili njene porodice. Krivična djela ovakvog tipa, po

srednjovjekovnom shvaćanju, predstavljala su djelo protiv morala, a u širem smislu i protiv vjere.

U nastojanju da ubicira crkvu Grlicu, Gordana Tomović je u radu »Dubrovačka građa o crkvi Grlici u Polimlju« (261-278) na temelju četiri izvorna podatka iz Dubrovačkog arhiva utvrdila točnu lokaciju ove crkve, koja je sve do sada bila nepoznata. Ona se nalazila u selu Rodijelja, na ušću Grličnog potoka u rijeku Bistricu, nedaleko od Bijelog Polja, na tranzitnom putu kojim su se kretali Vlasi, ali i dubrovački trgovci, a služila je i kao stanica. Uz tekst, u obliku priloga priložena su sva četiri dokumenta.

Vrlo važne promjene koje nastupaju na određenoj području prilikom promjene vlasti, osobito ako se ogledaju u zamjeni feudalnog sistema timarskim, sa sobom povlače višestruka pitanja, koja se granaju do u najsitnije detalje na primjeru Braničeva, što dokumentirano pokazuju Ema Miljković i Aleksandar Kristić u radu »Na raskršću dve epohe: Kontinuitet i promene društvene strukture u Braničevu u 15. veku« (279-304). Autori u cilju analize društvenih i političkih promjena sučeljavaju izvore domaće i osmanske provenijencije, prateći sudbinu Braničeva na međi dviju epoha. Ovaj primjer pokazuje kako istraživanje mikroregije može pomoći cjelovitim sagledavanjem makroregije i opće historije.

Dušan I. Sindik u radu »O prvom spomenu Brskova« (305-309) objavljuje odluku građana Kotora u kojoj se prvi put spominje srednjovjekovno rudarsko naselje Brskovo 1243., pomjerajući dosadašnji najstariji podatak za deset godina. Odluka je objavljena u izvornom obliku i prijevodu, s kratkom analizom autora.

Analizom društvenog značaja i funkcije križeva koji su popisani u srpskim srednjovjekovnim poveljama bavi se Stanoje Bojanić u radu »Krst u seoskom ataru: Sakralna topografija i njena društvena funkcija u parohiji srednjovekovne Srbije« (311-352). Autor naglašava da je uloga križeva bila višeznačna, te da nisu služili samo kao sredstvo za obilježavanje međe. Autor primjećuje i da su korišteni za obilježavanje svetih mjesta u lokalnom krajoliku i da su se upotrebljavali kako u religioznom tako i u

društvenom životu. Jedna od posljedica obilježavanja svetih mjesta križevima reflektira se na lokalno stanovništvo, za koje ona postepeno pre-rastaju u kulturna mjesta koja se u određene vjerske praznike posjećuju i održavaju. Studioznom pristupom autor je ponudio iscrpnu analizu, pomičući saznanja o sakralnoj topografiji na jedan viši stupanj.

Da bosansko srednjovjekovlje nije ni izbliza izgubilo na atraktivnosti i da tematski okviri za bosansku povijest nisu *presušili*, pokazuje Srđan Rudić u radu »O kući Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Dubrovniku« (353-369), u kojem prati sudbinu kuće koju je Hrvoje dobio kao "poklon" od Dubrovčana 1399. Putem literarne i fragmentarne arhivske građe autoru je bilo omogućeno da istraži vlasnička prava nad ovom kućom sve do 1521., kada o njoj imamo posljednju vijest. Tijekom tih dvanaest decenija Dubrovčani su pokušavali naći način da je vrate u svoj posjed, što im je djelimično uspjelo.

Odnose između Srbije i Dubrovnika krajem 13. st. pretresao je Nebojša Porčić u radu »Slučaj Ursa Perkluzza« (371-387) na primjeru ovog Kotoranina koji je porijeklom iz južnotalijanskog grada Tranija. Naime, srpski kralj Stefan Uroš II. Milutin, u periodu od 1284. do 1294. činio je niz represalija protiv Dubrovnika zbog štete koju su oni nanijeli Ursu Perkluzu. Pored toga što je uspio povezati dva dosad nepoznata dokumenta koji su osvjetlili ovu epizodu u dubrovačko-srpskim odnosima, autor je u drugom dijelu nastojao istražiti ulogu stranaca u Srbiji i njihov utjecaj na srpske vladare.

Posljednji rad u ovom časopisu obrađuje još jednu bosansku i dubrovačku temu. Neven Isailović u radu »Mihailo Kabužić, dubrovački odmetnik - bosanski diplomata« (389-406) u fokus svog istraživanja stavlja političku i diplomatsku karijeru glasovitog dubrovačkog trgovca Mihaila Kabužića (Caboge). Autor naglašava da je on jedan od rijetkih dubrovačkih vlastelina koji su kao službenici stranih vladara i velikaša optuženi za izdaju Dubrovačke Republike. Turbulentna politička karijera ovog Dubrovčanina počinje u službi kod Hrvoja Vukčića Hrvatinića, u čijoj je administraciji isposlovao dovođenje

Osmanlija u Bosnu 1414. Nakon Hrvojeve smrti bio je umiješan u probleme oko njegovog nasljedstva u Dubrovniku, što je imalo sudski epilog. Posljednja njegova uloga bila je na dvoru bosanskog kralja Stjepana Ostojića, nakon čije je smrti ubrzo nestao s historijske pozornice. Ipak, na temelju njegovog testamenta nameće se zaključak da se do smrti (1428), kako je to običaj, ipak izmirio s vlastima u Dubrovniku.

Naučno ozbiljno i tehnički besprijekorno pedesetšesto izdanje *Istorijskog časopisa* i u ovom je broju pokazalo zašto ga mnogi znanstvenici svrstavaju u sam vrh po kvaliteti prezentirane historiografske produkcije u regiji, ali i šire. Dubrovnik, kao neiscrpno ishodište za proučavanje srednjovjekovlja, bio je nezaobilazna tema u većem broju radova koji su unaprijedili dosadašnja saznanja kako o njemu samom tako i njegovom zaleđu, prvenstveno o Bosni, zatim i Srbiji. Nizom poticajnih pristupa iz crkvene historije proširena je osnova u proučavanju topologije, vjerskog života i sakralne topografije. Okolnost koja nas posebno veseli povodom ovog broja je znatna prisutnost radova s bosanskom tematikom, čiji su autori još jednom pokazali kako se naizgled zaključana vrata spoznaje, uz temeljit istraživački pristup, ipak mogu otključati. Tužan je povod koji nam je pružio priliku da u cjelini sagledamo plodan znanstveni put istaknute znanstvenice Ruže Čuk, čiji se život ugasio 16. rujna 2007.

Nedim Rabić